

Stanisław Gogolewski

DEKLINACJA ZAIMKÓW OSOBOWYCH W MACEDOŃSKIM
I SĄSIEDNICH JĘZYKACH SŁOWIAŃSKICH

1. Zaimki osobowe mają w gramatykach słowiańskich na Bałkanach¹ status szczególny: w mniejszym stopniu niż wszystkie inne klasy imienne uległy one procesowi zaniku odmiany przez przypadki, a w jednej ze swych ważnych funkcji składniowych (tzw. powtórzenie zaimkowe, por. pkt 3) można by rzec wprost przeciwnie - stanowią element w określonej mierze zastępujący tradycyjne przypadki rzeczowników lub innych zaimków.

Jako o s o b o w e traktuję tutaj zaimki nazywające wszystkie trzy osoby gramatyczne: pierwszą, drugą i trzecią, jakkolwiek pierwsze dwie kategorie różnią się dość wyraźnie od ostatniej brakiem morfologicznych wskaźników rodzaju gramatycznego i zakresem zastosowań składniowych. Ważną w s p ó l n ą cechą wymienionych zaimków jest ich trójczłonowa czyli "pełna", jak na stosunki bałkano-słowiańskie, odmiana przez wszystkie trzy przypadki właściwe²: nominativus ~ dativus ~ accusativus. Drugą cechą tych zaimków wyróżniającą je zdecydowanie wśród innych klas gramatycznych jest dwojaka postać morfologiczna obu przypadków zależnych: 1° - forma długa, pełna niosąca akcent logiczny i wyrazowy; 2° - forma krótka, klityczna pozbawiona obu typów akcentu.

Współczesna macedońszczyzna - jako język używany w geograficznym centrum Półwyspu Bałkańskiego, związany genetycznie i sy-

¹ Myślę tu o tzw. systemach bałkanosłowiańskich czyli obszarze języków: bułgarskiego, macedońskiego i bałkano-sztokawskich gwar południowej Serbii.

² Pomijam problem vocatiwu.

stemowo zarówno z bułgarskim, jak i bałkano-sztokawskimi gwarami języka serbsko-chorwackiego, wydaje się terenem szczególnie wdzięcznym dla konfrontacji typologicznej.

2. Jako podstawowy punkt odniesienia do dalszych porównań postraktuję system odmiany zaimków osobowych współczesnego literackiego języka macedońskiego:

n i e r o d z a j o w e

N. jas 'ja'	ti 'ty'	nie 'my'	vie 'wy'
D. mene - mi	tebe - ti	nam - ni	vam - vi
A. mene - me	tebe - te	nas - ne	vas - ve

r o d z a j o w e

N. toj 'on'	toa 'ono'	taa 'ona'	tie 'oni, one'
D. nemu - mu	jak r. m.	nejze - i	nim - im
A. nego - go	jak r. m.	nea - ja	niv - gi

Występowanie długich (akcentowanych) i krótkich (klitycznych) postaci celownika i biernika zaimków osobowych właściwe jest wprawdzie wszystkim współczesnym językom słowiańskim oprócz dzisiejszych literackich języków grupy wschodniej: ukraińskiego, białoruskiego i rosyjskiego, jednak w niebałkańskich językach słowiańskich nie wszystkie zaimki osobowe mają odrębne morfologiczne warianty form długich i krótkich obu wymienionych przypadków, jak to jest w macedońskim czy bułgarskim. Por. np. pol.: *Widzę cię i Ciebie widzę* ale *Widzę was i Was widzę* oraz sch.: *Vidim te i Tebe vidim* ale *Vidim vas i Vas vidim* (Akcentowane i nieakcentowane logicznie postaci zaimka 2 os. l. mn. w bierniku nie różnią się budową morfologiczną) - wobec macedońskiego: *Te gledam i Tebe te gledam, Ve gledam i Vas ve gledam* (gdzie różne są morfologicznie również *ve* i *vas*, podobnie jak *vi* i *vam*, *niv* i *gi* itp.)

3. Istotną cechą strukturalną zdecydowanie wyróżniającą słowiańszczyznę bałkańską spośród reszty słowiańskiego obszaru językowego jest (właściwe też sąsiednim językom niesłowiańskim) zjawisko tzw. powtórzenia zaimkowego albo podwojonego dopełnienia, czyli jednoczesna obecność w tym samym zdaniu dwóch postaci zaimkowych: krótkiej i długiej, jak w przykładach mac.: *Mene me navre-*

duvaat - 'Mnie (mię) obrażają'. *Ke te pobaram i tebe na pazarot* - 'Poszukam (cię) i ciebie na rynku'. *Nego ne go najdov, no ja najdov nea* - 'Jego (go) nie znalazłem, ale (ją) znalazłem ją'. *Nas treba da ne slušaš* - 'Nas masz (nas) słuchać'. *Toj ve sretna vas na ulica* - 'On was spotkał (was) na ulicy'. *Niv nikogaš ne gi vidov ovde* - 'Ich nigdy tutaj (ich) nie widziałem'. *Daj mi go mene* - 'Daj (mi) go mnie'. *Samo tebe ti kažav* - 'Tylko tobie (ci) powiedziałem'. *Prati mu i nemu* - 'Poślij (mu) i jemu'. *Nejze i treba nešto drugo* - 'Jej potrzeba (jej) czegoś innego'. *Ne vi veruvam vam* - 'Nie wierzę wam'. *Nim ništo ne im vetuvaj* - 'Im niczego (im) nie obiecuj'.

Z powtórzeniem zaimkowym mamy do czynienia również wtedy, gdy w roli dopełnienia dalszego lub określonego dopełnienia bliższego występuje rzeczownik lub zaimek nieosobowy przy jednoczesnej obecności klitycznej postaci zaimka trzeciej osoby w odpowiednim rodzaju, przypadku i liczbie: *Mu veruvam na čovekov* - '(Mu) wierzę temu człowiekowi'. *I se poveri na edna nepoznata žena* - 'Zwierzył (jej) się pewnej nieznanym kobiecie'. *Im raskažav na site* - '(Im) opowiedziałem wszystkim'. *Kradecot go fatija* - 'Złodzieja (go) złapali'. *Ja napušti žena si* - '(Ją) porzucił swoją żonę'. *Ne gi najdov našite* - 'Nie znalazłem (ich) tych naszych'.

W zdaniach zawierających dwa dopełnienia: bliższe i dalsze, występują też obok siebie dwie klityki zaimkowe, przy czym celownikowa musi poprzedzać biernikową: *Na Jovan mu go vratija pismoto* - 'Jovanowi (mu go) zwrócili ten list'. *Im ja pokaža slikata na site* - 'Wszystkim (im ją) pokazał tę fotografię'.

W literackim języku macedońskim powtórzenie zaimkowe w wypadku użycia akcentowanej postaci zaimka osobowego jest wymogiem normy poprawnościowej. Użycie bezprzyimkowej postaci długiej możliwe jest tylko w eliptycznych wypowiedzeniach typu: *Kogo go najde?* - *Nego* - 'Kogo- znalazłeś? - Jego'. *Na kogo mu reče* - *Nim* - 'Komu powiedziałeś? - Im', zaś w pełnych zdaniach dopełnienie typu *Najdov nego* lub *Nim rekov* są wyraźnym błędem gramatycznym. Poprawnie trzeba powiedzieć: *Go najdov nego*. *Nim im rekov*.

To samo правило normy literackiej odnosi się do powtórzenia zaimkowego przed określonym dopełnieniem bliższym (lub po nim): *Go vidov lekarot*. *Ja sretnav Zorica*. *Site sosedi gi posetiv*. "Gdy w roli dopełnienia bliższego występuje rzeczownik z rodzajnikiem określonym (lub określony w inny sposób, np. imię własne), wtedy bez-

warunkowo obok rzeczownika występuje w tej samej funkcji i krótka postać odpowiedniego zaimka osobowego"³. W wypadku nie określonego dopełnienia bliższego powtórzenie zaimkowe jest niepotrzebne, a nawet niepożądane: *Vidov eden lekar. Sretnav nekoja devojka* itp.

Przy dalszym dopełnieniu celownikowym powtórzenie zaimkowe występuje niezależnie od kategorii określoności - nieokreśloności: *Mu dadov na deteto* tak samo jak: *Mu dadov na edno dete*, przy czym występowanie to nie jest kategorycznie obowiązkowe z punktu widzenia normy języka literackiego⁴.

4. Inną niewątpliwie bałkańską cechą macedońskiego systemu zaimków osobowych jest możliwość użycia krótkiej postaci celownikowej *mi, ti, mu, i, ni, vi, im* w funkcji dzierżawczej: *sin mi* 'mój syn', *kerka ti* 'twoja córka', *tatko mu, svekrva i, majka ni, žičko vi* 'wasz stryjek', *tetka im*. W języku potocznym i gwarach spotyka się też równoległe użycie zaimkowej postaci klitycznej i odpowiedniego zaimka dzierżawczego: *sin mi moj, kerka ti tvoja, tatko mu negov, majka ni naša* itp., co wiąże się zapewne z zasadą powtórzenia zaimkowego w ogóle, tym bardziej, że spotyka się też konstrukcje typu: *tatko mu nemu, majka vi vam, tetka i nejze*. Użycie krótkich form zaimków osobowych w funkcji dzierżawczej ograniczone jest w języku macedońskim (w odróżnieniu od bułgarskiego, o czym w pkt. 7) do częściej używanych nazw pokrewieństwa i powinowactwa.

5. Z punktu widzenia konfrontatywnej interpretacji opisanego wyżej fragmentu systemu współczesnego języka literackiego interesujące jest porównanie z gwarami macedońskimi - zwłaszcza południowymi i wschodnimi, które nie odegrały bezpośredniej roli w kształtowaniu się ogólnej normy językowej i różnią się od literackiej macedońszczyzny w budowie systemu gramatycznego.

W części gwar północnej Macedonii synkretyzmowi akcentowanych postaci zaimków 1. i 2. osoby liczby pojedynczej *mene i tebe* używanych zarówno w znaczeniu biernikowym, jak i celownikowym odpowiada też synkretyzm długich postaci liczby mnogiej: *nam, vam*, co wobec równoległego synkretyzmu krótkich postaci obydwu przypadków prowadzi do połączeń takich jak: *Nam ni vide* 'Widział nas' - *Nam*

³ B. K o n e s k i, *Gramatika na makedonskiot literaturnen jazik*, Skopje 1967, s. 261-262.

⁴ Por. *ibidem*, s. 266.

ni rekoše 'Nam powiedzieli', gdzie o rozróżnieniu znaczeń decyduje tylko rekcja czasownika, a nie morfologia zaimka.

Znacznie większą część obszaru gwar macedońskich (na wschód od linii Kumanovo, Veles, Bitola, Lerin) obejmuje inna izoglosa gramatyczna: granica występowania połączeń *na + acc.* W funkcji akcentowanych postaci datiwu zaimków osobowych (jak w dzisiejszym literackim języku bułgarskim, por. pkt 7): *Daj (mi) na mene. Ke (ti) kaža na tebe. Vi rekoħ na vas* itp. Jest to naturalna tendencja rozwojowa związana z ogólną skłonnością systemu do zaniku fleksyjnych rozróżnień przypadków i upowszechnienia połączeń przyimkowych z *na* we wszelkich użyciach celownikowych.

Powtórzenie zaimkowe - obowiązkowe w literackim języku macedońskim i powszechne w jego gwarach zachodnich - na obszarach wschodnich i południowo-wschodnich używane jest dość często, ale nie stale, przy czym omawiane terytorium łączy się pod tym względem z gwarami zachodniej Bułgarii⁵. Szczegółowego obrazu geografii lingwistycznej zjawiska nie da się przedstawić, bo częstokroć decyduje tu moment silniejszego lub słabszego akcentu logicznego albo też rozmaite odcienie stylistyczne⁶. Można określić ogólnie, że wschodnia i południowo-wschodnia Macedonia wraz z zachodnią Bułgarią mieści się między dwoma biegunami nasilenia tego zjawiska - największego w zachodniej Macedonii i najmniej intensywnego we wschodniej Bułgarii.

Wśród macedońskich zjawisk gwarowych związanych z powtórzeniem zaimkowym ciekawe wydaje się rozszerzenie zakresu użycia klitycznej postaci *mu* na rodzaj żeński, a także na liczbę mnogą w części gwar południowych, zwłaszcza w Macedonii Egejskiej⁷: *Kumalisico, ja stani da ti kažam nešto - mu reče ofčarot*⁸. *I stana mu najdoa oden mīš na nea*⁹. *I mu reče tjem decjētem: - ja ža umbra*¹⁰. Pozbawienie

⁵ K. P o p o v, *S"vremen b"lgarski ezik. Sintaksis*, Sofia 1974, s. 168.

⁶ H. O r z e c h o w s k a, *Podvajanie dopełnień w historii bułgarskiego języka literackiego*, Warszawa 1973, s. 12 i n.

⁷ B. V i d o e s k i, *Zamenskite formi vo makedonskite dijalekti*, "Makedonski jazik" 1965, t. 16, s. 35.

⁸ M. C e p a n k o v, *Makedonski narodni umotvorbi, II*, Skopje 1972, s. 34.

⁹ A. M a z o n, *Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale*, Paris 1923, s. 120.

¹⁰ A. M a z o n, *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie de sud*, Paris 1936, s. 296.

klityki *mu* funkcji wskaźnika rodzaju i liczby wynika tutaj z silniejszego niż gdzie indziej jej znaczenia przypadkowego: niezależnego od innych kategorii wskaźnika celownikowego dopełnienia dalszego albo celownika w ogóle.

6. Również na większości obszaru gwar bałkano-sztokawskich języka serbskochorwackiego panuje trójprzypadkowy system odmiany zaimków osobowych, przy czym przypadki zależne - podobnie jak w macedońskim i w bułgarskim - mają odrębne postaci akcentowane i nieakcentowane.

n i e r o d z a j o w e

N. ja	ti	mi(je)	vi(je)
D. men(e) - mi	teb(e) - ti	nam - ni	vam - vi
A. men(e) - me	teb(e) - te	nas - ni	vas - vi

r o d z a j o w e

N. on	ono	ona	oni, ona, one
D. němu - mu	jak r. m.	ńojze - vu	ńima - im
A. něg(a) - ga	jak r. m.	ńu(ma) - gu	ńi - gi

W mianowniku liczby mnogiej zaimki trzeciej osoby w odróżnieniu od systemu macedońskiego i bułgarskiego występują wszystkie trzy rodzaje gramatyczne: męski - *oni*, nijaki - *ona* i żeński - *one*.

Podobnie jak w zachodniej i centralnej Macedonii, długie formy zaimkowe wspierane są odpowiednimi postaciami klitycznymi w ramach powtórzenia zaimkowego¹¹: *I men mi je dobro. Ja ne ti tebe rekna. Da mu dava němu. Žalila vu se ńojze. Ništa nim im ne bilo. Mene samu da me ostaviš. Ja ču te čuvam teb. Ja vi molim vas. Toj ne nas zagubi. Zabolet ga zub tam něga.*

Pozostałe gwary języka serbskochorwackiego, jak i jego literacka postać mają niebałkański typ deklinacji - również w zakresie zaimków osobowych.

¹¹ Przykłady według A. B e l i c i a, *Dijalekti istočne i južne Srbije*, Beograd 1905, s. 398 i n.

7. W konfrontacji typologicznej potraktowanego wyżej (w pkt. 2) jako podstawa porównania systemu zaimków osobowych macedońskiego języka literackiego z odpowiednim systemem dzisiejszej literackiej bułgarszczyzny, najważniejsze wydają się trzy zagadnienia: 1° - użycie konstrukcji przyimkowej z *na* wobec odpowiedniej fleksyjnej postaci akcentowanego celownika, 2° - sprawa normatywnej akceptacji powtórzenia zaimkowego, 3° - celownikowa klityka zaimków osobowych w znaczeniu dzierżawczym.

Oto dzisiejszy system bułgarski:

n i e r o d z a j o w e

N. az	ti	nie	vie.
D. (na mene) - mi	(na tebe) - ti	(na nas) - ni	(na vas) - vi
A. mene - me	tebe - te	nas - ni	vas - vi

r o d z a j o w e

N. toj	to	tja	te
D. (na nego) - mu	jak r. m.	(na neja) - i	(na tja) - im
A. nego - go	jak r. m.	neja - ja	tja - gi

Jak widać w powyższej tabelce form, dzisiejszy literacki język bułgarski w funkcji akcentowanej postaci celownika używa konstrukcji przyimkowej *na + acc.*, znanej zresztą także dużej części obszaru dialektalnego Macedonii. Przypomnijmy tu jednak, że literacka bułgarszczyzna zna także tradycyjne bezprzyimkowe formy celownika: *mene, tebe, nemu, nej, nam, vam, tjam*, a współczesna norma literacka nie potępia ich, choć zachęca do używania raczej postaci przyimkowych: "Pełne formy celownika odczuwamy jako archaizmy i dlatego używa się ich stosunkowo rzadko w wyszukanym stylu literackim. Zamiast nich lepiej jest używać postaci analitycznych z *na* w połączeniu z pełną formą biernika"¹². Literacka bułgarszczyzna wybiera postać nowszą, przyimkową, zgodną z ogólną tendencją rozwojową języka, podczas gdy macedoński język lite-

¹² S. S t o j a n o v, *Gramatika na b'lgarskija knižoven ezik*, Sofija 1980, s. 299.

racki, ukształtowany na podstawie bardziej pod tym względem zachowawczych gwar okolic Prilepu i Ochrydy, pozostaje przy tradycyjnej, fleksyjnej postaci przypadku nie znanej gwarom macedońskim wschodnich obszarów kraju.

Powtórzenie zaimkowe albo inaczej - podwojone dopełnienie - znane zarówno gwarom bułgarskim, jak i potocznej, mówionej bułgarszczyźnie, we współczesnym stylu pisanym używane jest stosunkowo rzadko i traktuje się je raczej jako znamię kolorytu ludowego lub poetyckiego: "W stylu potocznym, a nierzadko i w języku książkowym spotyka się podwojone dopełnienie [...]. Jest to zjawisko typowe dla gwar ludowych, szczególnie na zachodzie kraju. Niezależnie od kontrowersji związanych z określeniem genezy podwojonego dopełnienia należy podkreślić, że jego użycie wzmacnia rolę elementów ludowych w języku literackim, zaś skłonność do jego ograniczania wiąże się z wpływem przekładów z pozbawionych tego typu konstrukcji języków obcych, zwłaszcza z rosyjskiego"¹³. I dalej: "Podwojone dopełnienie jest zjawiskiem składniowym właściwym językowi potocznemu, nieobcym jednak także stylowi poezji, jakkolwiek tutaj występuje raczej rzadko i jest albo wyrazem kolorytu ludowego, albo wynika z wymogów stopy rytmicznej"¹⁴.

Inna "bałkańska" cecha systemu zaimków osobowych - użycie klityki celownikowej w funkcji dzierżawczej, w odróżnieniu od omawianego wyżej powtórzenia zaimkowego - znacznie powszechniej występuje w języku bułgarskim. Podczas gdy w macedońskim języku literackim (podobnie jak w większości gwar tego języka) połączenia typu: *sin mi*, *majka ti* itp. ograniczone są do nazw bliższego pokrewieństwa i powinowactwa, a znacznie rzadziej do innych bliskich mówiącemu osób¹⁵, w literackim języku bułgarskim omawiane klityki mogą się swobodnie łączyć z rzeczownikami oznaczającymi różne osoby, przedmioty, a nawet pojęcia abstrakcyjne: *profesorāt mi* 'mój profesor', *molivāt ti* 'twój ołówek', *zemjata ni*, *uspeχāt mu*, *trudoljubieto ĩ* 'jej pracowitość' itp. - równolegle z odpowiednimi połączeniami z zaimkami dzierżawczymi: *mojat profesor*, *tvo-*

¹³ P o p o v, op. cit., s. 168.

¹⁴ Ibidem, s. 169.

¹⁵ K o n e s k i, op. cit., s. 337.

ja moliv, *naša*ta zemja, *negovija*t uspeh, *nejn*oto trudoljubie - przy czym między jednym i drugim szeregiem form istnieje różnica semantyczna: pierwszy z nich kieruje uwagę rozmówcy na przedmiot posiadania, drugi - na posiadacza przedmiotu. Macedoński język literacki ma tutaj (poza nazwami pokrewieństwa) tylko jeden szereg form: *moj*ot profesor, *tvoj*ot moliv, *naša*ta zemja, *negov*iot uspeh, *nejzin*ata trudoljubivost.

Omawiane reguły gramatyczne obydwu bałkanosłowiańskich języków literackich zgodne są z geografią lingwistyczną odpowiednich zjawisk, a także - zwłaszcza w dziedzinie adverbialnych użyczeń zaimków osobowych - z ogólną tendencją rozwojową macedońskiej i bułgarskiej struktury gramatycznej. Obowiązek użycia fleksyjnych postaci akcentowanego dativu oraz powtórzenia zaimkowego w literackiej normie macedońszczyzny jest wyrazem dążenia do absolutnej jednoznaczności wypowiedzi nawet za cenę mniejszej ekonomii językowej, w bułgarskim zaś - do stosowania maksymalnie prostego i funkcjonalnie sprawnego systemu, w którym obecność lub brak przyimka *na* jednoznacznie określa gramatyczną rolę danej formy imiennej w zdaniu.

8. To dość odmienne ukierunkowanie rozwojowe obu systemów można połączyć z ogólniejszym tłem bałkańskim, ściślej - z różnym nasileniem zjawisk interferencji językowej na omawianych obszarach. W Macedonii na stosunkowo niewielkim terytorium krzyżują się wpływy słowiańskie, albańskie, greckie, arumuńskie i megleno-rumuńskie¹⁶, co w swoim czasie powodowało konieczność wyboru takich konstrukcji językowych, które niosłyby w sobie jak najbardziej jednoznaczną informację, nawet przy pewnej rozrzutności środków.

W Bułgarii zaś - zwłaszcza w północno-wschodniej Tracji, gdzie od wieków ustabilizowała się wyraźna przewaga żywiołu słowiańskiego, a tu właśnie kształtowały się podstawy języka ogólnorodowego, wielojęzyczność mieszkańców odgrywała stosunkowo mniejszą rolę i stąd skłonność do tworzenia stabilnych, proporcjonalnych i oszczędnych struktur językowych.

Relatywnie mniejszy w Macedonii zakres adnominalnego użycia klityki celownikowej w funkcji dzierżawczej (typ: *majka mi* ale

¹⁶ Problem wpływów tureckich należy tu potraktować odrębnie.

nie: *knigata mi*) można także wiązać ze zjawiskami kontaktu językowego: brakiem tego rodzaju konstrukcji w albańskim oraz ich bardzo ograniczonym użyciem w miejscowych dialektach arumuńskich i meglenorumuńskich.

Katedra Historii Języka Polskiego
i Filologii Słowiańskiej
Uniwersytet Łódzki

Stanisław Gogolewski

PERSONAL PRONOUNS DECLENSION IN MACEDONIAN
AND IN NEIGHBOURING SLAVIC LANGUAGES

Personal pronouns in Slavic languages grammar in Balkans have a great relevance for language typology. Macedonian system of pronoun declension distinguishes itself among others keeping the Dative Case and by using consistently the Balkan rule of reduplicated object.